

Dones, homes, famílies, feminisme i cura

Reflexions al voltant de qüestions controvertides

Cristina Brullet* | cristina.brullet@uab.cat

VISTA PRÈVIA

Tothom sap que la convivència no és senzilla. I sovint, perquè les relacions de parella funcionin s'han d'establir acords sobre com organitzem la nostra vida quotidiana. Un acord que sigui just per ambdues parts, mantenint en equilibri les prioritats i les renúncies de cadascú. Per sort, cada vegada hi ha més parelles que assenten la seva convivència en base a un acord d'aquesta tipologia. Però malgrat tot, els rols d'homes i dones establerts pel patriarcat continuen sent molt presents, fent bona aquella dita feminista de «per cada dona que no ha tingut accés a un treball o a un salari satisfactori, hi ha un home que ha d'assumir la responsabilitat econòmica d'un altre ésser humà».

Hi ha qui no té família. O qui no vol saber res de la família. Però com diu l'escriptora Siri Hustvedt: «Si hi ha algú en aquest món que creu que la família no és important, m'agradaria conèixe'l».¹ Que la família sigui important –si més no, ho és per l'estudi de la societat– no vol dir que el balanç que en fem a la nostra biografia individual sigui satisfactori. Contràriament pot arribar a ser del tot dramàtic. Només cal pensar en el sofriment que tantes dones, infants o altres persones, familiars i amistats, han patit per causa de la violència masclista o patriarcal.

El feminisme i la ciència social crítica han aportat suficients arguments i evidències per poder afirmar avui que la família occidental de tipus patriarcal ha estat i encara és per a les dones una font de limitació de drets, llibertat i autonomia personal. Però les famílies estan canvi-

¹ «Entrevista a Siri Hustvedt» a *La Vanguardia*. Suplement Culturas del 14 de gener de 2009.

* Professora de Sociologia de la UAB. Investigadora de l'Institut d'Infància i Món Urbà (CIIMU)

La família occidental de tipus patriarcal ha estat i encara és per a les dones una font de limitació de drets, llibertat i autonomia personal

ant molt i el repte que tenim és com aprofitem la deslegitimació del patriarcat a les societats democràtiques per construir nous patrons de relació de vida quotidiana entre sexes i generacions; i com construïm democràticament nous mecanismes polítics per avançar cap a una major justícia i equitat a totes les esferes i àmbits de la nostra vida. Perquè la deslegitimació del patriarcat no significa el desmantellament de tots els mecanismes i estructures simbòliques i materials que l'han mantingut al llarg dels segles. Queda molta feina per fer.

La revista **EINES** m'ha demanat un escrit sobre el lloc de les dones en les famílies i en el món laboral. M'he decidit per elaborar un text que reflecteix les meves reflexions i preocupacions al respecte, lògicament des del punt de vista que més he treballat en els darrers anys: les dinàmiques i transformacions familiars. No és un text que busqui convèncer i ni tan sols demostrar. Més aviat és un text polèmic, discutible. Recentment vaig fer diverses entrevistes en profunditat a dones i homes joves amb fills, ambdós treballant fora de casa amb l'objectiu de conèixer com s'organitzaven la seva vida quotidiana. Doncs bé, he pres dues cites molt breus dels seus testimonis i m'he deixat anar. El resultat és el que segueix.

L'Ester, una dona jove de classe treballadora, amb família²

La gran majoria de dones joves de Catalunya treballen fora de la llar. També quan tenen fills. I per bé que a Catalunya l'escolarització dels infants de tres a cinc anys està coberta des de 1994, en canvi els serveis d'atenció a les criatures de zero a tres anys són molt insuficients; els permisos laborals per a la criança de fills i filles són massa escassos en temps; les excedències suposen la pèrdua total de salari; i la descoordinació entre els temps laborals, escolars, i altres serveis necessaris, dificulta l'organització de la vida diària del grup domèstic. El testimoni d'Ester sobre els efectes d'aquest context és el següent: «No tenia la idea de deixar la feina però pfff..., no sé, va sorgir una oportunitat, la veritat, (...) vaig pensar, com a treballadora encara tinc molt temps i com a mare necessito viure això ara (fill de quatre mesos), i com a filla necessito estar amb el meu pare (greument malalt) i estar amb la meva família. I *bueno*, l'empresa no ho va entendre bé, però *bueno*, em van acomiadar i vaig poder cobrar l'atur».

1. L'Ester parla des d'un cos de dona que reclama temps per la cura, activitat que ella prioritza després de reflexi-

2 En el marc d'una recerca compartida amb la sociòloga Clara Roca. Vegeu **BRULLET, C.**; **ROCA, C.**, «Tener y cuidar hijos. Estrategias, redes sociales y políticas de apoyo a la crianza» a **BRULLET, C.** i **GOMEZ-GRANELL, C.**, *Malestares. Infancia, adolescencia, familias*. Graó-CIIMU. Barcelona, 2008.

Entre vuit i nou de cada deu majors de 18 anys –amb fills o sense– reconeixen la família com l'àmbit de relació més important de les seves vides

onar davant del dilema o les dificultats de poder articular treball remunerat i treball familiar o de cura. Però la seva decisió solament s'entén plenament quan ens diu que és una dona treballadora, dona mare, dona filla, dona germana, i dona d'una xarxa familiar –de dones i homes– de la que se sent part de manera molt significativa. També ens parla d'altres dimensions identitàries: dona de l'associació de veïns, dona amiga, dona participativa, dona batquera... Ara bé, per a l'Ester la seva petita família, el seu fill i la seva família extensa formen part de les principals relacions que ha construït a la seva vida. És el que més li importa, sense excloure que li interessin moltes altres persones i espais de relació social. Entre d'altres, els que formen part de la seva vida laboral i associativa.

De la mateixa manera totes les enquestes d'opinió a Catalunya, Estat espanyol i Europa, informen que, entre vuit i nou de cada deu persones majors de divuit anys –amb fills o sense fills– reconeixen la família com l'àmbit de relació més important de les seves vides.³ És ben cert, també, que hi ha dones –generalment molt qualificades– que no han volgut tenir fills en el marc d'un projecte personal en el que han estimat prioritar la professió i el seu temps personal. Tot i així, i fins i tot quan han triat viure soles, també s'han de confrontar amb relacions familiars, ja sigui amb els seus

ascendents, amb germans o germanes, amb altres parents pròxims, o amb les famílies de les seves amistats.

2. Per això, és un error producte de la vella confrontació entre feminisme i família que alguns discursos feministes no incloguin explícitament les relacions familiars com un dels «temps i espais de vida quotidiana». I a l'inrevés. També és un error afirmar que les relacions i els espais laborals no són «espais de vida». Ho comento perquè l'interès actual de les polítiques del temps en clau feminista –a les que dono suport entusiasta i reconec les seves importants aportacions– a vegades decau quan alguns discursos al seu favor desestimen el valor i la importància que les relacions familiars tenen per a la gran i diversa majoria de dones. Una devaluació que s'estén a les polítiques de suport a les famílies considerant-les de poc interès pel feminisme, és a dir per a l'emancipació de les dones. Si pensem que les polítiques familiars progressistes defensen prestacions econòmiques per compensar les despeses de la criança de fills i filles, prestacions de serveis col·lectius per la cura, permisos parentals per la criança i la cura de persones dependents, serveis de formació parental, de mediació i suport...,⁴ no s'acaba d'entendre perquè no poden interessar i actuar en benefici de les dones.

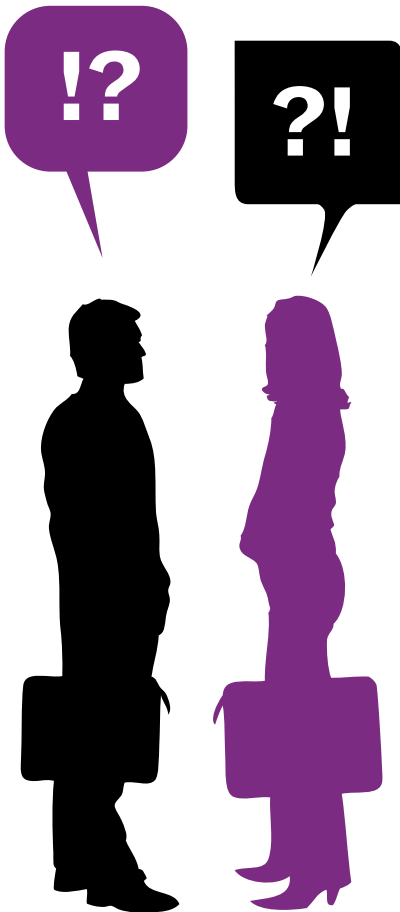
3 Segons l'informe del CIS *Opiniones y actitudes sobre la familia* –Estudi 2578. Octubre i novembre de 2004–, el 85% de persones de l'estat espanyol de més de 18 anys consideren que la salut és el més important; i el 78,5 % considera que és la família.

4 He discutit i argumentat àmpliament aquesta qüestió a l'article **BRULLET, C.**, «Temps, conciliació i cura: noves reflexions des de les polítiques familiars i socials» a *Nous Horitzons*. Número 185. Pàgines 30-38. Barcelona, 2007.

Tenim el repte d'aprofitar la deslegitimació del patriarcat a les societats democràtiques per construir nous patrons de relació de vida quotidiana entre sexes i generacions

En alguns fòrums dirigits a impulsar polítiques dels temps en clau feminista he sentit dir, des de l'autoritat que atorga ser ponent en una taula rodona, que «les polítiques dels temps van dirigides a millorar la gestió de la vida quotidiana de les dones i els homes i no tenen res a veure amb les famílies». Us sona bé? No ho trobeu estrany? Tinc clar que aquesta frase és un deformació del discurs rigorós sobre aquestes polítiques, que disposen d'una argumentació ben articulada i de propostes molt ben elaborades com les que s'estan plantejant en el Pla estratègic sobre els usos i gestió dels temps a la vida quotidiana.⁵ Puc entendre que les subtiletes de discursos complexos i acadèmics fan difícil la seva transmissió al llenguatge més senzill que necessita la pràctica política. En tot cas, és evident, per mi, que el discurs polític sobre la vida quotidiana hauria de ser entenedor per la majoria i, si es fa en clau feminista, hauria de procurar a més a més que la majoria de dones hi sentissin reflectides les seves experiències de vida, incloses les familiars.

Entre dones, entre amigues, entre mares parlem de molts temes diferents. Però sovint ho fem de les nostres famílies, dels fills –els propis o dels altres–, de les parelles –pròpies o dels altres–, dels pares i mares malalts a qui s'ha de fer costat, etc. Sí, les dones parlem molt de

⁵ *Pla estratègic sobre els usos i gestió dels temps a la vida quotidiana (2008-2018)*. Secretaria de Polítiques Familiars i Drets de Ciutadania. Departament d'Acció Social i Ciutadania, Generalitat de Catalunya.

És un error que alguns discursos feministes no incloguin les relacions familiars com un dels «temps i espais de vida quotidiana», com ho és no veure els espais laborals com «espais de vida»

relacions personals, d'intimitat i de famílies, de manera explícita o implícita. Perquè és un dels nostres sabers acumulats al llarg dels temps. L'Ester és una dona feminista que busca construir noves formes de relació familiar tenint alhora un projecte molt clar d'autonomia econòmica a través del treball remunerat.

3. La família és un invent cultural i social de naturalesa patriarcal en els seus orígens que ha mantingut fins a l'actualitat sota formes diferents. Els trets patriarcals més propis de les societats agràries es van modificar –que no desaparèixer– amb les societats modernes industrials quan es va anar consolidant el patriarcat modern. Avui s'està discutint sobre si les transformacions del sistema familiar en el món occidental ens permeten parlar de l'emergència d'un possible sistema familiar post patriarcal. En tot cas el grup domèstic familiar ha estat i és encara l'espai fonamental de la reproducció, el manteniment i la cura de la vida humana en el que les dones han tingut i encara hi tenen un paper fonamental però socialment devaluat.

4. Avui més que mai, les experiències vitals de les dones són múltiples i molt diverses, a qualsevol classe social, siguin dones autòctones o dones immigrades europees o de països no occidentals –déu n'hi do l'experiència que dóna haver d'immigrar–. Però totes compartim una realitat originària: venim d'una dona a la que reconeixem com a mare; tenim una família amb la que ens relacionem d'una o altra

manera –encara que visquem soles; encara que visquem a milers de quilòmetres dels nostres fills o filles–. La vida quotidiana de les dones del nostre barri, la nostra ciutat, les nostres amigues, les nostres companyes de feina i professió –tinguin o no tinguin fills; visquin soles o amb parella; estiguin casades o no; siguin obreres, pageses, mestres o metgesses– està amarada de relacions familiars i de treball de cura encara que siguin a distància. Relacions a vegades solidàries i positives, a vegades poc agràides, d'altres massa exigents, i encara algunes que caldria trencar d'una vegada, sense pensar-s'hi més. Siguin com siguin, les relacions familiars i el treball de la cura dels altres són molt significatives per la gran i diversa majoria de dones.

5. De fet, les dones som agents de transformació social de primer ordre. No només perquè treballem molt en el mercat laboral –certament, amb més precarietat que els homes–. No només perquè estem adquirint noves posicions de poder a la vida política i econòmica –encara massa poc. No només perquè se'ns comença a reconèixer en els nostres sabers, pensaments, arts i cultura –encara massa poc. Sinó també perquè busquem construir relacions personals i d'intimitat basades en la reciprocitat, reconeixement, respecte, cooperació justa i equitativa, dins i fora de les llars, dins i fora de la família. En el treball de cura i en el treball remunerat. En la política i en la vida social en general. El món laboral i el sistema econòmic-productiu tenen una importància cabdal i estructu-

La família ha estat i és l'espai de la reproducció, el manteniment i la cura de la vida humana en el qual les dones han tingut i encara hi tenen un paper fonamental però socialment davaluat

ral en l'organització de la nostra vida quotidiana i per tant, cal revisar el seu funcionament i eliminar-ne els mecanismes de discriminació per raó de sexe/gènere, a través de polítiques laborals i a través de la negociació col·lectiva. Tanmateix, cal prestar molta atenció als altres àmbits de la vida quotidiana de les dones i les seves xarxes socials, familiars, d'amistat, associatives, escolars, i comunitàries.

En Pau, un home jove de classe treballadora, amb família

La gran majoria d'homes joves de Catalunya treballen fora de la llar. També quan tenen fills. I per bé que a Catalunya l'escolarització dels infants de tres a cinc anys està coberta des de 1994, en canvi els serveis d'atenció a les criatures de zero a tres anys són molt insuficients; els permisos laborals per a la criança de fills i filles són massa escassos en temps; les excedències suposen la pèrdua total de salari; i la descoordinació entre els temps laborals, escolars, i altres serveis necessaris, dificulta l'organització de la vida diària del grup domèstic. Més amunt, he escrit exactament aquest mateix paràgraf posant dones on ara poso homes. Perquè en Pau, parella de l'Ester, viu, objectivament, la mateixa problemàtica. Ara bé, davant d'aquesta realitat objectiva la seva resposta és diferent, però això no significa que es mantingui indiferent.

A la nostra societat les estratègies per assegurar la

cura de les persones en situació de dependència resulten quasi sempre en un sobre esforç o renúncia laboral de les dones, o renúncia als seus temps personals –ep! L'Ester va aprofitar l'atur per estar amb qui volia estar, i per fer un curs de formació professional. En Pau, n'és conscient. I voldria poder viure la seva quotidianitat personal, familiar i laboral de manera diferent. Ell ens dóna testimoni de l'emergència d'un nou perfil de pare jove que busca temps per estar amb els seus fills o filles i compartir l'organització i les feines de la llar i la cura. Ho expressa d'aquesta manera: «Tinc feina per estar treballant potser des de les set del matí i no venir a casa en tot el dia, i podria guanyar més, però no ho faig. Renuncio a guanyar més per estar amb ell dues tardes que el porto i el vaig a buscar a l'escola i després estic amb ell. Això ho he fet des que va néixer».

1. El testimoni d'en Pau marca un camí: cal reduir la centralitat dels temps de treball remunerat a les nostres vides –de la majoria dels homes i cada vegada més de més dones– per poder ampliar els temps de la nostra vida personal, familiar, associativa, comunitària.

La recerca social sobre els usos sexuals del temps de la vida quotidiana mostra una i altra vegada l'estructura desigual de la dedicació de les dones i els homes al treball remunerat i al treball de cura. Ells en fan més del primer, elles del segon. Tanmateix, la suma del temps dedicat a un i altre treball mostra que elles treballen més. És

Cal reduir la centralitat dels temps de treball remunerat a les nostres vides per poder ampliar els temps de la nostra vida personal, familiar, associativa i comunitària

una realitat injusta que cal modificar perquè tot i treballant més n'obtenen menys beneficis econòmics i socials. Ara bé, aquestes recerques no capten les decisions i comportaments que estan adoptant molts homes joves amb fills, a favor d'una major coresponsabilitat en la cura tal com ens mostra el testimoni del Pau.

2. L'estudi de l'ús dels permisos de reducció de jornada durant el primer any de vida del fill o filla mantenint el sou complet –Llei de mesures de conciliació de la vida personal, familiar i laboral del personal al servei de les administracions públiques de Catalunya⁶–, ha mostrat que més de la meitat de les reduccions demanades per a la cura de la criatura les han fet homes. És a dir, quan les polítiques de suport a la cura no penalitzen de manera greu l'economia de la llar el pare s'hi apunta. Cal dir que aquesta és una informació encara parcial que cal estudiar més en profunditat.

Altres dades ens diuen que el 2008 els homes joves s'acullen cada vegada més al permís de paternitat de quinze dies –del tot insuficient, ben cert!!– Pel conjunt de l'Estat, i segons dades de la Seguretat Social, 279.756 pares van demanar d'aquesta prestació, un 7,13% més que l'any anterior. El percentatge de permisos de pater-

nitat sobre els de maternitat va ser del 77,9%. També es van incrementar els permisos de les mares, 353.585 en total, en un 8,3% més. Tanmateix, és evident que si fem la comparació entre els dies de permís de mares i pares, les distàncies continuen sent abismals. En aquest sentit cal una intervenció política molt més radical.

Estem molt lluny encara dels permisos de parentalitat més generosos a Europa. Per exemple, des de 2007 a Suècia hi ha el dret a 480 dies de permís per la cura del bebè –catorze setmanes de baixa per maternitat més divuit mesos de permís parental, tant per la mare com pel pare, amb compensació de salari– dels quals almenys 60 dies són per al pare o per a la mare, i la resta per a qualsevol dels dos, si volen i segons convinguin ells mateixos.⁷

3. Els temps de treball remunerat i no remunerat d'homes i dones són distints i desiguals. Subjectivament, el dilema entre ocupació i família afecta més les dones per causa de la seva major proximitat històrica a l'àmbit de la cura diària i a la seva sobresocialització en l'ètica de la cura. I afecta molt menys als homes per causa de la seva sobresocialització en l'ètica del treball remunerat. Objectivament, la suma del treball remunerat de les dones amb el seu treball domèstic familiar i de cura ens demostra que elles treballen més.

⁶ Llei 8/2006, de 5 de juliol, de mesures de conciliació de la vida personal, familiar i laboral del personal al servei de les administracions públiques de Catalunya. Parlament de Catalunya.

⁷ <http://www.sweden.gov.se/content/1/c6/07/66/62/7fc1234d.pdf>.

Els homes dediquen més temps al treball remunerat i les dones al de cura. Però la suma del temps dels treballs mostra que elles treballen més obtenint menys beneficis econòmics i socials

No obstant, les dades de diverses enquestes apunten que s'estenen les pràctiques compartides de cura i criança dels fills entre mare i pare; la qual cosa no significa que la cura sigui simètrica, ni en les activitats ni en els temps de criança. En tot cas, l'increment moderat d'un tipus de pare jove que s'ocupa dels fills està directament relacionat amb una mare treballadora a temps complet, encara que també puguin influir altres factors com per exemple el nivell d'instrucció, el nombre de fills i els ingressos en la llar. I, avui per avui, la influència positiva de les polítiques de conciliació a favor de la coresponsabilització és molt dèbil. Per incrementar el seu efecte a favor d'una major equitat cal que siguin més generoses, però a més, cal que estiguin acompanyades d'altres polítiques de reestructuració dels temps d'organització de la vida social, i de polítiques educatives que incideixin en la transmissió de l'ètica de la cura tant a nois com a noies. Sobretot als nois.

4. És important ressaltar que moltes mares, tot i tenint una càrrega horària laboral molt semblant a la seva parella, s'esforcen a arribar abans a casa i això els suposa assumir més temps de cura. Aquest és un exemple de com actua la lògica femenina de l'ús del temps: elles acostumen a tenir més present a la seva ment les necessitats de cura de la família –doble presència– i actuen en conseqüència. Les majors dificultats per articular la vida familiar i laboral quan hi ha fills menors d'edat a casa es donen

quan aquests estan malalts; quan no hi ha coordinació entre els horaris laborals i els escolars; i a les vacances escolars. Ara bé, entre cinc i sis de cada deu llars, amb infants i de nivell socioeconòmic elevat, tenen ajuda remunerada de terceres persones per al treball de cura de la llar i de la família. Aquesta ajuda només la rep una de cada deu llars amb infants i de nivell econòmic baix.

5. L'anàlisi de les trajectòries personals i de parella, laborals, familiars i formatives, de les persones que he entrevistat mostra que els canvis en les relacions de gènere a la llar entre sectors populars joves són més importants del que les estadístiques ens indiquen –en general referides a tota la població sense diferenciar grups d'edat i posició social–. Gairebé tots els homes entrevistats de classe treballadora mostren una gran proximitat expressiva amb els seus fills o filles, els agrada tenir-ne cura, els agrada estar amb ells i en la mesura del possible alguns han reduït els seus temps de treball remunerat. Les parelles entrevistades mostren diferents modalitats i graus en les seves estratègies d'aproximació a la cura compartida. Hi ha qui practica el model tradicional d'home «guanyador del pa» i dona «cuidadora de la llar i dels fills» (tot expressant que desitjarien un altre model i malgrat que ella fa treball remunerat a temps parcial), fins la parella que ha construït una estratègia organitzativa plenament equitativa en els àmbits que ara ens interessin: ambdós treballen durant temps similars i ambdós són curadors du-

Cal desenvolupar una nova ètica política que doni valor a la cura a la vida quotidiana sobre la corresponsabilitat i reciprocitat entre dones i homes

rant temps similars. En aquest darrer cas, això els ha estat possible per una conjunció de factors ben poc comuns: molt esforç personal, capacitat de negociació entre la parella i adaptació comú a l'increment de les necessitats de cura a mesura que tenien els fills; permisos laborals, reduccions de jornada i flexibilitat laboral –ambdós treballen al sector públic–; accés a serveis públics de qualitat per a la cura dels infants; prestacions econòmiques pel fet de tenir tres fills menors de sis anys –que els permet «aguantar» millor per un curt període de temps la reducció de sou.

6. En tot cas, l'ètica de la cura és central per al benestar individual i col·lectiu. Les pràctiques de cura a la vida diària han estat històricament associades a la família i a les dones. Però a les societats avançades haurien de ser valors i pràctiques universals a transmetre a homes i a dones, a la família, a l'escola, a la comunitat, i a través de totes les polítiques socials.

Cal doncs desenvolupar una nova ètica política que doni valor a la cura a la vida quotidiana. Que orienti una nova organització social de la cura sobre la base de la corresponsabilitat i reciprocitat entre dones i homes; entre famílies, societat civil i institucions públiques. L'ètica de la cura és allò fonament de les relacions personals, familiars i socials positives, a qualsevol cultura. Les dones n'han estat i encara en són les principals difusores i protagonistes, a costa de la seva autonomia i llibertat perso-

nal. Però ja és hora de redistribuir i estendre aquesta responsabilitat al conjunt de la societat. |

+ INFO

Fonts

- ▢ **CIS**, *Opiniones y actitudes sobre la familia*. Estudi 2578. Octubre i novembre de 2004.
- ▢ «Entrevista a Siri Hustvedt» a *La Vanguardia*. Suplement Culturas del 14 de gener de 2009.
- ▢ Llei 8/2006, de 5 de juliol, de mesures de conciliació de la vida personal, familiar i laboral del personal al servei de les administracions públiques de Catalunya. Parlament de Catalunya.
- ▢ *Pla estratègic sobre els usos i gestió dels temps a la vida quotidiana (2008-2018)*. Secretaria de Politiques Familiars i Drets de Ciutadania. Departament d'Acció Social i Ciutadania. Generalitat de Catalunya.

Articles

- BRULLET, C.**, «Temps, conciliació i cura: noves reflexions des de les polítiques familiars i socials» a *Nous Horitzons*. Número 185. Pàgines 30-38. Barcelona, 2007.
- BRULLET, C.**, «Les polítiques de suport a les famílies. El paper clau de les polítiques locals en la cooperació entre famílies, escoles i comunitat a favor de la cohesió» a *DEPROP*. Número 28. Diputació de Barcelona. Barcelona, 2008. Consultable a http://devel.ciimu.org/uploads/20081216/politiques_suport_flies_brullet_diputacio_bibliogr.pdf

Llibres

- BRULLET, C.**, «Cap a un sistema familiar postpatriarcal?» a **BODELÓN, E.** i **GIMÉNEZ, P.**, *Construint els drets de les dones: dels conceptes a les polítiques locals*. Diputació de Barcelona. Col·lecció Estudis; Sèrie Igualtat i Ciutadania, 1. Pàgines 217-236. Barcelona, 2006.
- BRULLET, C.**, «Vida quotidiana i cura dels altres: afrontant el canvi i la complexitat familiar» a de **RIQUER, B.** (dir.), *Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*. Enciclopèdia Catalana i Edicions 62. Barcelona, 2008.
- MARIKLOSE, P.**, **GOMEZ-GRANELL, C.**, **BRULLET, C.** i **ESCAPA, S.**, *Els temps de les famílies: Anàlisi sociològica dels usos del temps dins de les llars catalanes a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància*. Departament d'Acció Social i Ciutadania - Generalitat de Catalunya. Barcelona, 2008.
- BRULLET, C.**; **ROCA, C.**, «Tener y cuidar hijos. Estrategias, redes sociales y políticas de apoyo a la crianza» a **BRULLET, C.** i **GOMEZ-GRANELL, C.**, *Malestares. Infancia, adolescencia, familias*. Graó-CIIMU. Barcelona, 2008.